

AKSUMSTELLEN. ET MONUMENTS SKIFTENDE BETYDNINGER

Helène Whittaker

Hvorvidt arkeologiske gjenstander som nå befinner seg utenfor sitt opprinnelsesland skal returneres er et viktig og omdiskutert tema i den arkeologiske debatten. Spørsmål om eierskap til enkelte minnesmerker fra fortiden har også bidratt til å skape spenning i forholdet mellom ulike land. I mange tilfeller dreier det seg om gjenstander som opprinnelseslandene mener har vært ført ut på ulovlig vis. Det tilfellet som har fått mest oppmerksomhet er nok de såkalte *Elgin Marbles* hvor krangelen mellom Hellas og Storbritania om tilbakelevering har rast i nærmere to hundrede år.¹

Striden mellom Etiopia og Italia angående Aksumstelen har fått en del omtale i internasjonal og norsk presse. Likevel er den nok mindre kjent, selv om den kan synes å være av like stor symbolsk betydning. I motsetning til det som gjelder the *Elgin Marbles* har denne saken nå fått sin løsning. Den 19. juli, 2002 besluttet den italienske regjeringen at Aksumstelen skulle returneres til Etiopia. I november

¹ The *Elgin Marbles* er skulpturdeler fra Parthenon og andre monument på Athens Akropolis som ble anskaffet i tiden mellom 1801 og 1810 av Thomas Bruce, den syvende jarlen av Elgin. I 1816 ble the *Elgin Marbles* solgt til den britiske regjeringen og de ble så utstilt i British Museum hvor de fortsatt befinner seg. Hellas har hele tiden forlangt at de skal returneres. I England hevder motstandere av tilbakelevering at de ble ført ut av Hellas på lovlig vis og at det derfor ikke er noen grunn til at de ikke kan bli værende hvor de er og hvor de forøvrig blir sett og beundret av langt flere mennesker enn om de hadde vært utstilt i Athen. Ettersom Hellas var en del av det ottomanske riket og dermed under tyrkisk okkupasjon i den tiden da Elgin besøkte landet, er ikke grekerne spesielt imponert over argumentet om lovlig utførsel. Mange i England mener også at the *Elgin Marbles* bør returneres, og de har vært kontroversielle helt fra begynnelsen. Elgin hadde mange motstandere i sin egen samtid, blant annet Byron som hengte ham grundig ut i *Childe Harold's Pilgrimage* som kom i 1811. Se nettstedet til the British Museum www.thebritishmuseum.ac.uk/gr/debate.html; St. Clair 1998; Vrettos 1997 for fyldige gjennomganger av hele historien.

2003 ble den tatt ned i tre deler fra Piazza di Porta Capena i Roma hvor den hadde stått siden italienerne brakte den med seg fra Etiopia i 1937. I påvente av at egnet transport kunne ordnes ble den oppbevart i en militærhangar på Romas flyplass, Fiumicino. I løpet av våren 2005 ble den fraktet i et Antonov 124 transportfly tilbake til Aksum i det nordlige Etiopia. Første del ankom den 18. april, andre del den 23. april og siste del den 25. april.

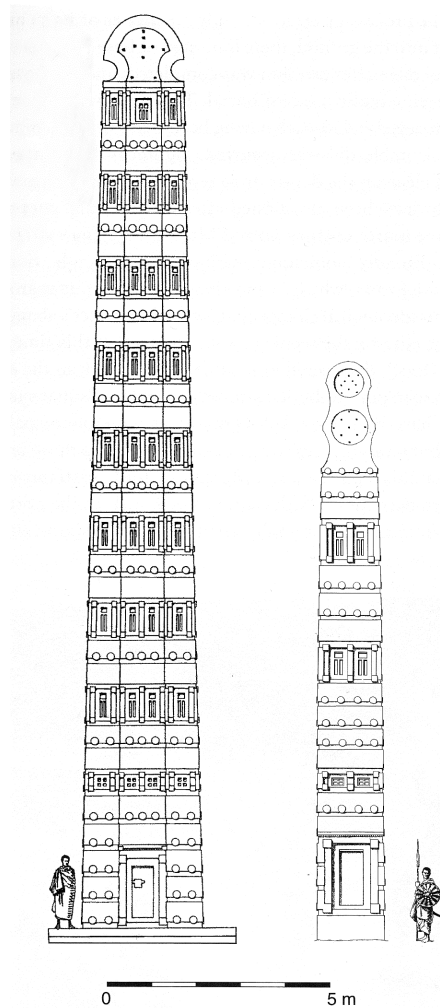
Aksumstelen som dateres til det tredje eller fjerde århundrede etter Kristus er en høy og smal stentavle. I sin opprinnelige sammenheng sto den på et gravfelt i byen Aksum hvor den markerte plassen til et monumentalt underjordisk gravkammer.² Tilsammen finnes det over hundrede og førti stensteler som var blitt satt opp på dette gravfeltet. De aller fleste er udekorerte, men seks av de største har vært uthugget slik at de forestiller høye og smale bygninger med mange etasjer. Stela 3, som er ca. tyve meter høy, er den eneste av de dekorerte stelene som fortsatt står oppreist på sin opprinnelige plass.

Stela 1, som var den største og må ha vært nærmere tredve meter høy da den ble reist, ligger brukket på marken. Det samme gjør Stelae 4, 5 og 6. Stela 2 er den som ble tatt med til Roma av italienerne. Den lå da på marken, brukket i fem deler. Som de andre dekorerte stenstelene i Aksum var Stela 2, før den falt overende og gikk i stykker, en monolitt i syenitt som sto på en monumental stenbase.³ I likhet med Stela 1 har Stela 2 mer utarbeidet dekorasjon enn de øvrige dekorerte stelene, da den er uthugget på alle fire sider og ikke bare på fremsiden. I den nederste etasjen er det fremstilt dører på både fremsiden og baksiden; i de øvrige etasjene er det vinduer. I alt er Stela 2 åtte-og-tyve meter høy og har ti etasjer. Den veier ca. 170 tonn.⁴

² Munro-Hay 1989, 10; Phillipson 1994, 205, 1998, 88.

³ Stenen som Aksumstelene er laget av blir ofte uriktig kalt granitt; syenitt er noe bløtere enn granitt (Phillipson 1998, 96).

⁴ Phillipson 1994, 191.

Stela 3 og 6. Etter Connah 2001, Fig. 3.3. Gjengitt med tillatelse fra Cambridge University Press.

Fra det første til det syvende århundrede etter Kristus var Aksum den viktigste byen i et rike som inkluderte Tigreprovinsen og Eritrea og til tider også kontrollerte områder på den arabiske halvøy.⁵ De dekorerte stenstelene i Aksum stammer fra førkristen tid og symbolikken er lite forstått. Sannsynligvis markerer de kongelige gravplasser. På ett nivå har de utvilsomt vært symboler på makt. Men det er ikke usannsynlig at de også ga uttrykk for religiøse idéer. Det har vært foreslått at de små hullene som finnes øverst på stelene kan ha vært brukt til å feste metallgjenstander som symboliserte tilknytning

⁵ Munro-Hay 1989, 7; Phillipson 1990, 1994, 189; 1998, 51; Connah 2001, 66-107.

til gudene.⁶ Det er nærliggende å anta at utsmykningen som imiterer hus, eller kanskje mer presist kongelige palass, betyr at graven ble oppfattet som den dødes hjem. I så fall er det mulig å tenke seg at stelene reflekterer trosforestillinger om at den makt som den døde hadde i livet fortsatte å virke også etter døden. Det er dermed tenkelig at fremstillingen av dører symboliserer muligheten for de levende til å oppnå kontakt med den døde. At dette kan ha vært tilfelle styrkes av det faktum at på basene til en del av stelene er det bevart groper hvor man kan tenke seg at man har lagt ned mat og drikke som offergaver.⁷ Samtidig er det også mulig å forestille seg at dørene har noe med inngang til det hinsidige å gjøre og at stelene derfor materialiserte overgangen mellom liv og død.⁸ Dørhåndtakene er formet som ringer, og det er usikkert om de skal tolkes som håndtak for å skyve døren åpen eller som dørknakkere for å påkalle oppmerksomheten til den som befinner seg innenfor.

Årsaken til at den ene av gravstelene fra Aksum, Stela 2, havnet i Roma, henger sammen med italienernes krigføring på det afrikanske kontinentet i årene før 2. verdenskrig. Den 3. oktober 1935 gikk Italia til angrep på Etiopia. Etter erobringen av Addis Abeba den 5. mai 1936 erklærte italiernerne at de nå hadde vunnet historiens største kolonikrig. For å markere seieren ble en av stelene fra Aksum tatt med til Italia som krigsbytte og satt opp i den italienske hovedstaden. At Stela 2 ble fraktet til Roma var ikke et uttrykk for beundring for etiopisk kultur og historie. Tvertimot viste fascistene ingen respekt for etiopiernes kulturelle egenart. Under og etter erobringen av Etiopia ble mange viktige monumenter og minnesmerker fra etiopiernes fortid ødelagt med hensikt av italienerne. I tiden før angrepet på Etiopia ble

⁶Connah 2001, 103; dette forblir noe spekulativt da ingen slike metallgjenstander er blitt funnet.

⁷Munro-Hay 1989, 151; Phillipson 1994, 193-194.

⁸Phillipson 1994, 208 legger vekt på at utførelsen av dørene med håndtak viser til "the metaphorical possibility of entry".

koloniseringsplanene presentert som en sivilisatorisk velgjerning mot barbariet og i tiden etter som en seier for kristendommen.⁹ Her så man helt bort ifra det faktum at den kristne etiopiske kirken var en av verdens eldste statskirker, da kongene av Aksum gikk over til kristendom i første halvdel av det fjerde århundrede.¹⁰ Dette var omtrent samtidig som Konstantin den store gjorde kristendommen til statsreligion i Romerriket.¹¹

For fascistene symboliserte Aksumstelen i første rekke det nye Italias betydning som kolonimakt; til tross for protester og sanksjoner fra resten av verden hadde Italia lyktes i å innta sin rettmessige rolle som stormakt. Dette ble tydelig markert gjennom Aksumstelens plassering i Roma. Piazza di Porta Capena, hvor Aksumstelen ble satt opp, var også stedet hvor man satte i gang med å bygge det som skulle huse departementet for de italienske koloniene i Afrika (Ministero delle Colonie).

⁹ Del Boca 1969, 17-29, 32; Smith 1976, 59-81.

¹⁰ Munro-Hay 1989, 25-26; Phillipson 1998, 7, 72-73. Den første kristne kongen var Ezana som regjerte fra ca. 330-360. Religionskiftet blir markert ved at det kristne korset erstatter det førkristne sol-og-måne symbolet på Aksums mynter. Aksum er i dag en hellig by og det viktigste senteret for den etiopiske kirken. Området er også kjent for sine særegne kirker hugget ut i sten (Buxton 1971; Phillipson 1998, 128-136).

¹¹ Om italienernes krigføring i Etiopia se Del Boca 1969; Smith 1976; Zewde 2001, 150-177; Hoyt 1994, 145-152; Marcus 1994, 130-153. Den engelske forfatteren Evelyn Waugh var krigskorrespondent for avisen *the Daily Mail* i Etiopia i tiden før den italienske okkupasjonen. *Waugh in Abyssinia* (første gang publisert i 1936) er en fargerik og velskrevet beretning om hans opplevelser. Men selv om Waugh ikke er uten sympati og beundring for keiser Haile Selassie, fremstiller han Etiopia som et land som ikke er i stand til å styre seg selv eller til å utnytte og ta vare på sine naturlige ressurser og dermed bidro han til å rettferdiggjøre koloniseringen. Dette forsterkes også gjennom hans heller negative syn på etiopisk kultur i allminnelighet og kirken i særdeleshet. Waugh vendte tilbake til Etiopia kort etter at krigen var avsluttet og gir et ganske velvillig bilde av den italienske okkupasjonen. I sin beskrivelse av italienernes veibygging er han helt på linje med fascistisk propaganda: "and from Dessye new roads will be radiating to all points of the compass, and along the roads will pass the eagles of ancient Rome, as they came to our savage ancestors in France and Britain and Germany [...]". Se også Smith 1976, 80 for kritikk av Waugh's fremstilling av den brutale og hensynsløse italienske guvernøren Rodolfo Graziani som en "amiable Christian gentleman".

Aksumstelen på Piazza di Porta Capena i Roma. Foto Erik Østby, Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen

Aksumstelen inngår også i en annen, men nært beslektet sammenheng. Piazza di Porta Capena ligger like ved den antikke vedde- løpsbanen, Circus Maximus, og Aksumstelen var plassert slik at den sto på forlengelsen av dens midtakse. Den 9. mai 1936, fire dager etter at Addis Abeba var blitt inntatt, erklærte Mussolini i en tale fra balkongen på Palazzo Venezia at nå var det romerske imperiet gjenoppstått etter femtenhundreår.¹² Mussolinis og det fascistiske

¹² Frandsen 1991, 54; Polverini 2001, 145. Den italienske kongen Vittorio Emanuele III ble erklært keiser av et rike som også inkluderte Eritrea og italienske Somalia

Italias utstrakte bruk av den romerske fortid for å gi uttrykk for regimets ideologi er velkjent.¹³ I bestrebelsene på å tydeliggjøre den direkte forbindelsen mellom Italias fascistiske nåtid og hennes antikke fortid, spilte arkeologisk aktivitet en særlig viktig rolle. Det eksisterte et nært samarbeid mellom regimet og fremstående arkeologer. I tillegg til at nye utgravninger ble foretatt ble også viktige minnesmerker fra antikkens Roma frilagt ved at senere tiders tilbygg ble fjernet. Selv kjente monumenter fremsto dermed i en ny kontekst hvor budskapet om at det romerske imperiet hadde gjenoppstått kunne tre tydelig frem. Selv om arkeologi utgjorde en viktig del av det politiske uttrykket og fikk en betydning som sjelden kommer den til dels, kan denne perioden neppe betraktes som et høydepunkt for arkeologisk forskning. Den arkeologiske aktiviteten foregikk helt og holdent på regimets premisser, og de materielle restene fra antikken hadde verdi utelukkende ut ifra den måten de kunne tjene til å kaste glans over fascismens politiske program.¹⁴

Av betydning i denne sammenheng var innvielsen av *Via dell'Impero* på det fascistiske regimets ti-årsdag den 28. oktober 1932.¹⁵ Dette var en monumental paradegate som gikk fra Colosseum til *Piazza Venezia*, der hvor Mussolini hadde sitt hovedkvarter. *Via dell'Impero* lå nesten parallelt med *Via Sacra*, hovedveien gjennom *Forum Romanum*, hvor de antikke triumfprosesjonene hadde kjørt, og på begge sider av den nye gaten lå de storslåtte restene av de romerske keiserfora som nettopp var blitt gravd ut. Anleggelsen av *Via dell'Impero*, omgitt av rester som symboliserte Romas storhet, kan betrak-

(*Africa Orientale Italiana*). Likevel var vel ingen i tvil om at den virkelige herskeren var Mussolini.

¹³ Cannistraro 1972, 126-128; Melograni 1976, 229-230; Kostof 1978; Frandsen 1993, 98; Gentile 1996, 75-79, 89-90; La Penna 2001; Visser 1992, 2001; Polverini 2001.

¹⁴ Cederna 1979; Frandsen 1991, 54-55, 1993, 101-104. Den fascistiske interessen for arkeologi blir omtalt av Cederna som "un vizioso culto" (en fordervet kult).

¹⁵ Cederna 1979, 167-208. Etter krigen skiftet *Via dell'Impero* navn til *Via dei Fori Imperiali*.

tes som et løfte om at antikkens militære seire skulle gjentas. Nøyaktig et år etter *Via dell' Impero*, ble forlengelsen *Via dei Trionfi* også innviet.¹⁶ *Via dei Trionfi* lå direkte over den antikke *Via Triumphalis* som hadde gått fra *Circus Maximus* til *Colosseum*, og hvor triumftogene passerte før de svingte inn på *Via Sacra* og *Forum Romanum*.

Selv om *Aksumstelen* ikke er et monument fra det antikke Roma, spilte den en veldefinert rolle i denne symbolikken. Gjennom sin plassering på *Piazza di Porta Capena*, som var startpunktet for Mussolinis nye triumvei som ledet forbi *Colosseum* og videre forbi *Forum Romanum* og keiserforaene frem til *Piazza Venezia*, kan man således si at *Aksumstelen* ikke bare representerte det fascistiske Italias koloniale ambisjoner, men også materialiserte sammensmeltingen mellom det antikke og det nye romerske imperiet.

Aksumstelen tjente dessuten til å trekke en direkte parallell mellom Mussolini og det romerske keiserdømmets grunnlegger, keiser Augustus ved at dens form førte tankene hen på de egyptiske obeliskene som var blitt satt opp i Roma under antikken. Selv om også Julius Caesar spillte en viss rolle som forbilde, ble det i fascistisk propaganda først og fremst lagt vekt på en identifikasjon mellom Mussolini og Augustus.¹⁷ På samme måte som Romas første keiser hadde gjort det, hadde Mussolini også etablert en ny politisk ordning. I en tale fra 1925 uttaler Mussolini at om fem år bør Roma fremstå som et vindunderlig sted for hele verdens folk; like stor, velordnet og mektig som hun hadde vært i tiden under Augustus' første imperium.¹⁸ I den arkeologiske virksomheten ble det derfor i første rekke lagt vekt på utgravninger og gjenreising av monumenter som var tilknyttet Augustus. Det ble satt i gang et storstilt prosjekt for å fornye området på Mars-

¹⁶ I dag *Via di San Gregorio*.

¹⁷ Kostof 1978, 279-284; Schumacher 1988; Frandsen 1993, 106-107. Scriba 1995a.

¹⁸ *Tra cinque anni Roma deve apparire meravigliosa a tutte le genti del mondo; vasta, ordinata, potente come fu ai tempi di Augusto*. Kostof 1978, 284, n. 18. (Alle oversettelser fra italiensk og latin er mine egne).

marken, som hadde vært gjenstand for byggevirksomhet som ga uttrykk for Augustus' politiske program. Her lå gravstedet hans, Mausoleum og fredsalteret, Ara Pacis Augustae.¹⁹ Fremstillingen av Mussolini som den nye Augustus ble også befestet gjennom bøker skrevet av fremtredende fascister som, for eksempel *L'Italia d'Augusto e l'Italia d'oggi* (Italia under Augustus og Italia i dag) av undervisningsministeren Giuseppe Bottai. Boken som kom ut til feiringen av to-tusenårsjubiléet for Augustus' fødsel, trekker en rekke spesifikke paralleller mellom Augustus og Mussolini.²⁰

I år 30 f. Kr. overtok Octavian (den senere keiser Augustus) Egypt.²¹ Tyve år senere ble forbindelsen mellom Augustus og Egypt markert i bybildet i Roma ved at det ble satt opp to obelisker i kontekster som kunne synes å symbolisere den romerske befolkningen i det ene tilfellet og keiserens person i det andre. Obeliskene kom ifra Heliopolis i nedre Egypt, hvor solgudens viktigste helligdom befant seg allerede fra førdynastisk tid.²² Den eldste av de to som kan dateres til ca. 1280 f. Kr. ble satt opp på Circus Maximus.²³ Den andre, som hadde blitt gjort for farao Psammetichus II (594-589 f. Kr.) ble satt opp på Marsmarken, hvor den fungerte som viser i et monumentalt solur (Horologium).²⁴ Soluret var en del av et bygningskompleks som også

¹⁹ Kostof 1978. Mellom 16 og 13 f.Kr. oppholdt Augustus seg i Hispania og Gallia. Da han vendte tilbake til Roma, etter å ha nedkjempet motstand i disse provinsene, vedtok senatet å hedre ham med et alter. Alteret er omgitt av en innhegningsmur i marmor med relieffer som på nord- og sydsiden viser keiserfamilien med embedsmenn i en offerprosesjon. Ara Pacis ble bygget i nær sammenheng med Mausoléet som var ferdigstilt i 28 f.Kr.

²⁰ Kostof 1978, 302; Scriba 1995, 290-291.

²¹ I sjøslaget ved Actium 2. september 31 f. Kr., seiret Octavian over sin rival Marcus Antonius. Dermed gjorde han slutt på borgerkrigen som hadde oppstått etter mordet på Julius Caesar i 44 f. Kr. Antonius flyktet til Egypt, men da Octavian kom etter, begikk både han og dronning Kleopatra VII av Egypt, som var hans allierte, selvmord.

²² Nash 1981, 134-137; Zanker 1990, 144; Claridge 1998, 192, 264.

²³ Den befinner seg nå på Piazza del Popolo hvor den ble flyttet av pave Sixtus V (1585-1590).

²⁴ Den befinner seg nå på Piazza di Montecitorio hvor den ble flyttet i 1792.

Aksumstelen

inkluderte Ara Pacis og Mausoleum. Det var anlagt slik at på Augustus' fødselsdag, som falt sammen med høstjevndøgn, nådde skyggen fra obeliskens frem til inngangen på Ara Pacis. Solgudens makt ble dermed direkte knyttet til Augustus' liv og skjebne.

Obeliskens som én gang sto på Circus Maximus og nå står på Piazza del Popolo. Foto HvH.

Begge obeliskene ble forsynt med samme innskrift: Imp. Caesar Divi f. Augustus Pontifex Maximus Imp. XII cos. XI Trib. Pot. XIV Aegyptio in potestatem populi Romani redacta soli donum dedit (Etter

at Egypt ble underlagt romerfolkets makt, ga Imperator Caesar Augustus, sønn av en guddom, leder for statsreligionen, tolv ganger imperator, elleve ganger consul, innehaver av tribunmakt for fjortende gang, denne som gave til solen).²⁵ Selv om den opprinnelige forbindelsen med solguden ble beholdt, fikk de egyptiske obeliskene en ny betydning i den romerske konteksten som seiersmonument for keiseren.

I tråd med kulten av den romerske fortid, ga to-tusenårsjubiléene for fødselen til prominente romere anledning til storstilte politiske markeringer.²⁶ Augustus ble født i år 63 f. Kr., og feiringen av hans to-tusenårsjubiléum fremsto som en særdeles velegnet anledning til å lovprise det fascistiske regimet og dets leder. Startpunktet for feiringen ble markert med åpningen av en stor utstilling, *Mostra Augustea della Romanità*, i Palazzo delle Esposizioni på Via Nazionale.²⁷ Utstillingen varte fra Augustus' to-tusenårsdag den 23. september 1937 til 5. november 1938, og den spillte en sentral rolle i en propaganda som hadde til hensikt å vise hvordan det fascistiske regimets bedrifter nærmest smelter sammen med det antikke Romas.²⁸ I tilfelle noen skulle være i tvil om hva utstillingens budskap måtte være sto følgende ord over inngangsdøren: Italiani, fate che le glorie del passato siano superate dalle glorie dell'avvenire (Italienerne, gjør slik at fortidens ærefulle bedrifter blir overgått av fremtidens). Utstillingen besto ikke av originale gjenstander, men av bilder og kopier som hadde blitt innhentet fra en rekke muséer og samlinger i Italia, såvel

²⁵ Imperator betyr hærfører, men ble brukt av Augustus nærmest som et fornavn. Etter at hans adoptivfar Julius Caesar var blitt opphøyet til en statsgud i 42 f. Kr., tok Octavian tilnavnet Divi filius, sønn av en guddom. Augustus var en ny tittel som han fikk tildelt av Senatet i 27 f. Kr.

²⁶ I 1930 feiret man Vergil, i 1935 Horats og i 1941 Livius.

²⁷ Scriba 1995, 1995a. Opphavsmannen til utstillingen var Giulio Quirino Giglioli, professor i arkeologi og antikkens kunsthistorie ved universitetet i Roma.

²⁸ Giglioli 1937; Cannistraro 1972, 127; Visser 1992, 15-16; Polverini 2001, 158.

som i utlandet.²⁹ Utstillingens karakter ble også bevart for fremtiden gjennom utgivelsen av en fyldig katalog. I alt var det en-og-åtti saler som tok opp ulike temaer knyttet til Augustus og Romerriket. Sal XXVI var viet idéen om Romas udødelighet og imperiets oppstandelse i det fascistiske Italia.³⁰ I det ovale utstillingsrommet dominerte en kopi av en statue av seiersgudinnen Victoria fra et krigsmonument for 1. verdenskrig. Statuen sto på en høy base med en innskrift som kommemorerte krigen i Etiopia.³¹ På hver sin side av statuen av seiersgudinnen fantes det mindre baser med byster av kongen og keiseren Vittorio Emanuele III og Mussolini. Imitasjoner av romerske innskrifter opptok omtrent to tredjedeler av veggplassen fra taket og ned. Disse besto av lange tekstsitater som ga uttrykk for Romas udødelige ånd.³² Under innskriftskolonnene løp det langs hele rommet i øyen-

²⁹ Giglioli 1937, xiv-xv. I dag befinner materialet seg i Museo dell Civiltà Romana (Scriba 1995a, 68-69).

³⁰ "Immortalità dell'idea di Roma. La rinascita dell'Impero nell'Italia Fascista". I innledningen til beskrivelsen av denne delen av utstillingen i katalogen står det: "Col Fascismo, per volere del Duce, ogni ideale, ogni istituzione, ogni opera romana ritorna a splendore nell'Italia nuova, e dopo l'epica impresa dei combattenti in terra africana, sulle rovine di un impero bababrico risorge l'Impero di Roma." (Med fascismen, gjennom il Duces vilje, vender éthvert ideal, énhver institusjon, éthvert romersk verk tilbake for å lyse i det nye Italia, og etter den episke gjerningen til de kjempende på afrikansk jord, gjenoppstår det romerske imperiet på ruinene av et barbarisk rike).

³¹ "Ecco la legge, o italiani, che chiude un periodo della nostra storia e ne apre un altro come un immenso varco aperto su tutte le possibilità del futuro. Primo: i territori e le genti, che appartennero all'Impero di Etiopia sono poste sotto la sovranità piena e intera del Regno d'Italia. Secondo: il titolo di Imperatore di Etiopia è assunto per sè e per i suoi successori dal Re d'Italia." (Her er loven, italienerne, som avslutter et tidsavsnitt i vår historie og åpner et nytt som en enorm passasje som åpner seg for fremtidens alle muligheter. For det første: landene og folkene som tilhørte det etiopiske riket er blitt lagt under det italienske kongedømmets fulle og hele overherredømme. For det andre: tittelen keiser av Etiopia er blitt overtatt av kongen av Italia for seg og for sine etterkommere). Innskriftens innhold var tatt fra talen som Mussolini hadde holdt 9. mai, 1936 etter erobringen av Addis Abeba (Giglioli 1937, 442; Frandsen 1993, 97-98).

³² De fleste sitatene var hentet fra Mussolinis taler, som for eksempel: "Un grande evento si compie. L'Italia ha finalmente il suo impero. Impero fascista perchè porta i segni indistruttibili della volontà e della potenza del littorio romano. Impero di pace perchè l'Italia vuole la pace per sè e per tutti e si decide alla guerra soltanto quando vi è portata da imperative incoercibili necessità di vita. Impero di civiltà e di umanità per tutte le popolazioni dell'Etiopia. Questo è nella tradizione di Roma

høyde en friese med fotografier som skulle anskueliggjøre forbindelsen mellom antikken og fascismen.³³ Her ble fotografier av obeliskene som opprinnelig hadde stått på Circus Maximus og Aksumstelen vist ved siden av hverandre og sammen med bilder av antikke og fascistiske triumfbuer.

Betydningen av denne sammenstillingen er ikke vanskelig å forstå. Bildene på utstillingen formidler i all tydelighet budskapet om at Mussolini, i likhet med Augustus, er erobreren av afrikansk territorium.³⁴ I sin romerske sammenheng hadde stelen fra Aksum fått en helt ny symbolsk verdi som ikke hadde noe å gjøre med dens opprinnelige funksjon som gravmonument for en etiopisk konge.

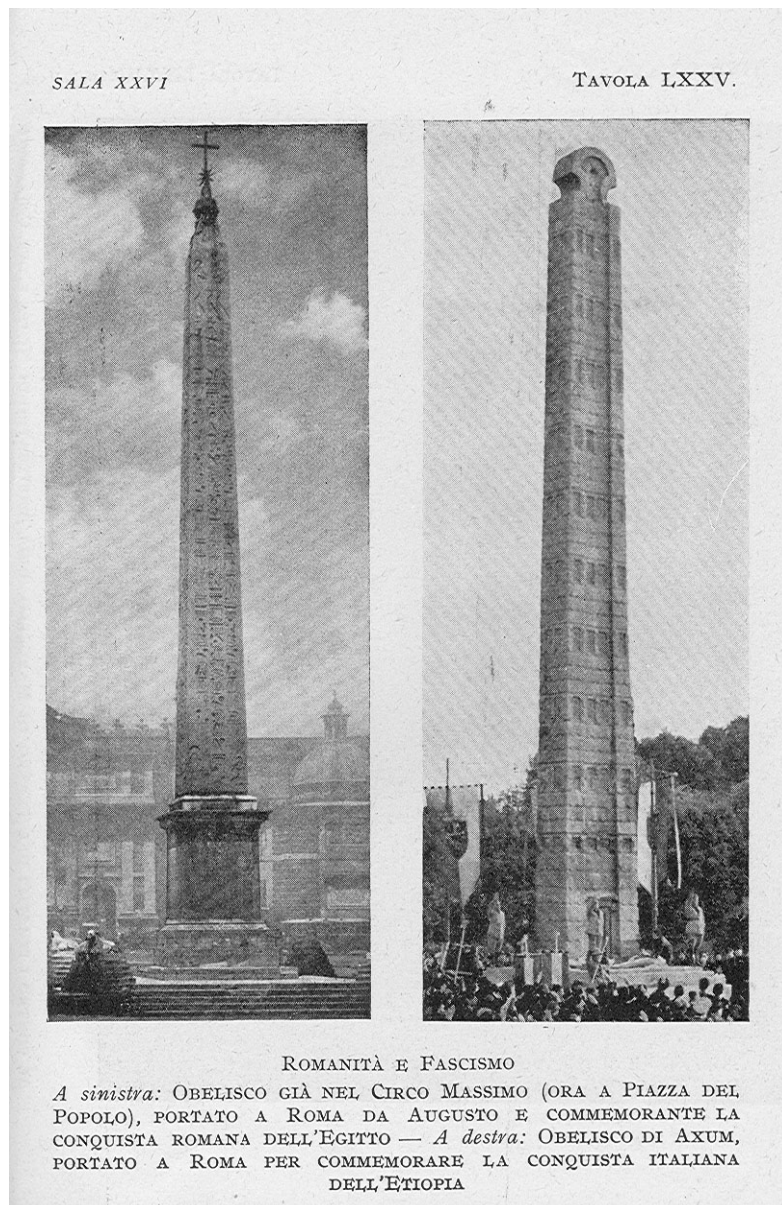
che dopo aver vinto associava i popoli al suo destino" (En stor hendelse er i ferd med å fullføres. Italia har endelig sitt rike. Et fascistisk rike fordi det bærer de uforgjengelige tegnene til den romerske liktorens vilje og makt. Fredsrike fordi Italia ønsker fred for seg og for alle andre og bestemmer seg for krig bare når hun blir tvunget til det av livets befalende ubetvingelige nødvendigheter. Et rike som bringer sivilisasjon og menneskekjærlighet til alle folkeslag i Etiopia. Dette er ifølge tradisjonen til Roma som etter å ha seiret, knyttet befolkningene til sin egen skjebne).

"Roma è il nostro punto di partenza e di riferimento. È il nostro simbolo o se si vuole il nostro mito. Noi sognamo l'Italia romana, cioè saggia e forte, disciplinata e imperiale. Molto di quello che fu lo spirito immortale di Roma risorge nel fascismo: romano è il littorio, romana la nostra organizzazione di combattenti, romano il nostro orgoglio e il nostro coraggio. Civis Romanus sum." (Roma er vårt utgangspunkt og vårt referansepunkt. Roma er vårt symbol eller om man vil vår myte. Vi drømmer om det romerske Italia, det vil si sterk og klok, disiplinert og mektig. Mye av det som var Romas udødelige ånd gjenoppstår i fascismen: romersk er liktoren, romersk er vår hærorganisasjon, romersk er vår stolthet og vårt mot. Jeg er en romersk borger).

I tillegg fantes det sitater fra Dante, Petrarca og andre italienske diktere som ble ansett å ha inkorporert den romerske ånden gjennom tidene.

³³ Giglioli 1937, 434-443; Scriba 1994, 90-92, 427.

³⁴ Det er sannsynlig at det var muligheten Aksumstelen ga Mussolini til å sementere likheten med Augustus, som utgjorde hovedmotivet bak bestemmelsen om å ta den med til Roma etter erobringen av Etiopia. Det skjedde på ordre fra Mussolini selv og transporten til Roma var så vanskelig at det må ha vært sterke motiver som hindret at prosjektet ble gitt opp. Arkeologen Ugo Monneret de Villard, som hadde det overordnede ansvaret trodde ikke det var mulig å gjennomføre. Aksum ligger 2200 meter over havet og arbeidet med å få fraktet monumentet flere hundrede kilometer ned til havnebyen Massawa i Eritrea skal ha tatt to måneder og sysselsatt hundrevis av italienere og eritreere.

Bilde av Aksumstelen og obeliskens som én gang sto på Circus Maximus fra Mostra Augustea della Romanità. Etter Giglioli 1937.

I tiden etter 2. verdenskrig har Aksumstelen vært en naturlig del av bybildet for romerne som de vanligvis kanskje ikke tenkte så mye over. Den er antakelig heller ikke blitt lagt så mye merke til av de millioner av turister som hvert år besøker Roma. Men den har bidratt til å forsure forholdet mellom Etiopia og Italia. I fredsavtalen mellom de to landene, som ble undertegnet i Paris i 1947 ble det lovet at alle gjenstander, tatt som krigsbytte fra Etiopia etter 3. oktober 1935, skulle re-

turneres. Dette løftet ble gjentatt i en ny avtale i 1956 hvor Aksumstelen blir spesielt nevnt, og igjen i 1997 da Italias president Oscar Luigi Scalfaro besøkte Addis Abeba. For mange etiopiere hadde Aksumstelen fått en nærmest symbolsk nasjonal betydning, og å få den tilbake ble sett på som en slags bekreftelse på deres identitet og selvstendighet fra den tidligere kolonimakten. Samtidig har man hatt vanskelig for å forstå Italias stadig brutte løfter. Ikke bare er Italia moralskt forpliktet til å levere Aksumstelen tilbake, men dens tilstedeværelse i Roma var forbundet med en fortid som etterkrigstidens italienerne knapt kunne ønske å identifisere seg med.

Å dømme etter det som har stått i italienske aviser i de seneste årene, har det vært ulike meninger blant italienerne om tilbakeleveringen av Aksumstelen til Etiopia. Mange italienerer deler etiopiernes synspunkt om at utover det faktum at krigsbytte bør leveres tilbake, ville tilbakeleveringen i dette tilfellet få en særlig stor betydning etter som den ville fungere som en anerkjennelse av skyld for de mange overgrep som ble begått mot den etiopiske befolkningen av de italienske styrkene og deres ansvarlige under invasjonen og okkupasjonen.³⁵ Andre har derimot ment, at ettersom fortidens ugjerninger aldri kan kanselleres ville en tilbakelevering ikke fremstå som noe annet enn en unøvendig, kostbar og sentimental gest. Det er også blitt reist tvil om hvor interessert Etiopia egentlig var i å få den tilbake. Blant annet er det blitt hevdet at da Hailee Selassie kom til Roma på statsbesøk i 1965 skal han ha gitt avkall på tilbakelevering av Aksumstelen og nøydt seg med at Etiopia fikk tilbake statuen av løven av Juda som

³⁵ Under erobringen ble det gjort utstrakt bruk av giftgass (Del Boca 1969, 78-84; Smith 1976, 73-74). Dette til tross for at Italia hadde selv tatt avstand fra bruken av giftgass som våpen i krig i en internasjonal avtale signert i Genève i 1926. Attentatforsøket på den italienske guvernøren Rodolfo Graziani i februar 1937 utløste et terrorvelde hvor mange etiopiere ble brutalt myrdet (Del Boca 1969, 222-224; Smith 1976, 79-81; Zewde 2001, 170-171).

også var blitt tatt med til Italia som krigsbytte.³⁶ At dette skulle ha skjedd har man derimot ikke kunnet verifisere, da det mangler skriftlig dokumentasjon. I 2003 ble det i Italia tatt initiativ til en underskriftskampanje om at de pengene som det ville koste å ta ned stelen, frakte den tilbake til Etiopia og sette den opp igjen i Aksum, heller skulle gis til humanitære organisasjoner som tar seg av etiopiske barn.

Selv om de fleste italienerne nok har vært enige i det prinsipielle om at tilbakeførelsen burde skje, har mange vært opptatt av hvorfor akkurat Italia skulle gå foran med et godt eksempel når så mange av landets egne kunstverk og arkeologiske gjenstander befinner seg i utenlandsk eie. Som svar på en slik innvending er det blitt hevdet, at nettopp ved å gå foran med et godt eksempel, ville Italia stå sterkere i saker som dreier seg om tilbakelevering av gjenstander som er blitt ført ut av landet på ulovlig vis.

Det faktum at en tilbakelevering av Aksumstelen ville være en svært vanskelig om ikke umulig oppgave, har også vært langt fremme i debatten. Etiopia er uten kyst, hvilket gjør en tilbakesendelse med skip vanskelig å gjennomføre. Selv om skipstransport skulle kunne la seg ordne ville den videre transporten fra kysten og opp til Aksum langs smale og krokete veier by på store vanskeligheter. Det eneste mulige ville derfor være flytransport. Ettersom det italienske flyvåpenet ikke eier et stort nok fly ville i så fall den italienske staten måtte låne et, enten fra USA eller Russland. Som tidligere nevnt lå Stela 2 på marken i flere deler da italienerne tok den fra Aksum. I Roma ble delene satt sammen med betong og metalklamper. Denne betongen er sterkere enn selve stenen og det ville være umulig å ta delene fra hverandre igjen langs de opprinnelige bruddlinjene. For å kunne

³⁶ Løven av Juda var et symbol på det etiopiske kongehuset. Statuen sto foran jernbanestasjonen Termini frem til 1970 da den ble levert tilbake. Årsaken til at keiseren skulle ha fragått ønsket om å få tilbake Aksumstelen, skulle være at tilbakeførelsen ville være svært dyr og vanskelig.

frakte et så stort og tungt monument tilbake til det etiopiske høylandet ville man derfor måtte stykke det opp på en annen måte, det vil si utsette det for ytterligere ødeleggelser. Vittorio Sgarbi, kunsthistoriker og politiker, som har vært en hovedtalsmann mot tilbakelevering, har hevdet at ethvert forsøk på å ta ned Aksumstelen ville føre til at den smuler sønder. Å gi etter for kravene fra Etiopia skulle derfor ikke være i tråd med forpliktelsene som pålegger alle land å ta vare på fortidens minnesmerker på best mulig måte.

Krigen mellom Etiopia og Eritrea har også blitt trukket inn i diskusjonen av Sgarbi. Aksum ligger ikke langt fra grensen og det å sende stelen tilbake til det som kan karakteriseres som en krigssone skulle være galskap. Samtidig er det et faktum at det ganske riktig vært hevdet at dens plassering i Roma heller ikke var spesielt trygg, ettersom den der ble utsatt for stadig forurensing fra den enorme mengden av biler og busser som kjører igjennom Piazza di Porta Capena. Som en slags guddommelig bekreftelse på at Aksumstelen var i fare så lenge den forble i Roma, ble den truffet av lyn i mai 2002 og skadet idet en bit av toppen ramlet av. Muligens var det denne hendelsen som ble en avgjørende faktor da beslutningen om tilbakelevering ble tatt kort tid etter.

Når Aksumstelen nå endelig er kommet tilbake til Etiopia, til tross for alle motforestillinger og vanskeligheter, har den fått en ny betydning som et symbol på at et arkeologisk monument som er blitt bortrøvet av en kolonimakt kan bli tilbakeført til det landskapet hvor det hører hjemme.

LITTERATUR

Buxton, D. R. 1971, "The Rock-Hewn and Other Medieval Churches of Tigré Province, Ethiopia", *Archaeologia* 103, 33-100.

Cannistraro, Philip V. 1972, "Mussolini's Cultural Revolution: Fascist or Nationalist?", *Journal of Contemporary History* 7, 115-139.

Cederna, Antonio 1979, *Mussolini urbanista. Lo sventramento di Roma negli anni del consenso*, Roma, Bari.

Claridge, Amanda 1998, *Rome. An Oxford Archaeological Guide*, Oxford.

Connah, Graham 2001, *African Civilizations. An Archaeological Perspective*, Cambridge.

Del Boca, Angelo 1969, *The Ethiopian War 1935-1941*, Chicago (Translated from the Italian by P. D. Cummins). (Originalversjonen *La guerra d'Abissinia. 1935-1941*, Milano 1965 var ikke tilgjengelig)

Frandsen, Steen Bo 1991, *Det tredje Rom*, Århus.

Frandsen, Steen Bo 1993, "Fascismen og det romerske imperium" i *Imperium Romanum, realitet, idé, ideal* (edd. Otto Steen Due, Jacob Isager), Aarhus, 97-123.

Gentile, Emilio 1996, *The Sacralization of Politics in Fascist Italy*, Harvard (Translated by Keith Botsford). (Originalversjonen *Il culto del littorio. La sacralizzazione della politica nell'Italia Fascista*, Roma & Bari, 1993 var ikke tilgjengelig)

Giglioli, Giulio Quirino 1937, *Mostra augustea della Romanità, Catalogo*, Roma.

Hoyt, Edwin 1994, *Mussolini's Empire. The Rise and Fall of the Fascist Vision*, New York.

Kostof, Spiro 1978, "The Emperor and the Duce: The Planning of Piazzale Augusto Imperatore in Rome" i *Art and Architecture in the Service of Politics* (edd. Henry A. Millo, Linda Nochlin), Cambridge Massachusetts, London England, 270-325.

La Penna, Antonio 2001, "La rivista *Roma* e l'istituto di Studi Romani. Sul culto della romanità nel periodo fascista", i *Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus. Kolloquium Universität Zürich 14.-17. Oktober 1998* (ed. Beat Näf), Mandelbach, Cambridge, 89-110.

Marcus, Harold G. 1994, *A History of Ethiopia*, Berkeley.

Melograni, Piero 1976, "The Cult of the Duce in Mussolini's Italy", *Journal of Contemporary History* 11, 221-237.

Munro-Hay, S. C. 1989, *Excavations at Aksum. An Account of Research at the Ancient Ethiopian Capital Directed in 1972-74 by the Late Dr. Neville Chittick*, Nairobi.

Nash, Ernest 1981, *Pictorial Dictionary of Ancient Rome*, New York.

Phillipson, David 1990, "Aksum in Africa", *Journal of Ethiopian Studies* 23, 55-65.

Phillipson, David 1994, "The Significance and Symbolism of Aksumite Stelae" i *Cambridge Archaeological Journal* 42, 189-210.

Phillipson, David 1998, *Ancient Ethiopia. Aksum: its Antecedents and Successors*, London.

Polverini, Leandro 2001, "L'impero romano – antico e moderno", *Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus. Kolloquium Universität Zürich 14.-17. Oktober 1998* (ed. Beat Näf), Mandelbach, Cambridge, 145-161.

Schumacher, L. 1988, "Augusteische Propaganda und faschistische Rezeption", *Zeitschrift für Religions- und Geistesgeschichte* 40, 307-334.

Aksumstelen

Scriba, Friedemann 1995, *Augustus im Schwarzhemd? Die Mostra Augustea della Romanità in Rom 1937/38*, Frankfurt am Main.

Scriba, Friedemann 1995a, "Il mito di Roma, l'estetica e gli intellettuali negli anni del consenso: la Mostra Augustea della Romanità 1937/38", *Quaderni di storia* 41, 67-84.

Smith, Denis Mack 1976, *Mussolini's Roman Empire*, London.

St. Clair, William 1998, *Lord Elgin and the Marbles*, Oxford.

Visser, Romke 1992, "Fascist Doctrine and the Cult of the Romanità", *Journal of Contemporary History* 27, 5-22.

Visser, Romke 2001, "Da Atene a Roma, da Roma a Berlino. L'istituto di Studi Romani, il culto fascista della romanità e la "difesa dell'umanesimo" di Giuseppe Bottai (1936-1943), i *Antike und Altertumswissenschaft in der Zeit von Faschismus und Nationalsozialismus. Kolloquium Universität Zürich 14.-17. Oktober 1998* (ed. Beat Näf), Mandelbach, Cambridge, 111-123.

Vrettos, Theodore 1997, *The Elgin Affair. The Abduction of Antiquity's Greatest Treasures and the Passions it Aroused*, New York.

Zanker, Paul 1990, *The Power of Images in the Age of Augustus*, Ann Arbor.

Zewde, Bahru 2001, *A History of Modern Ethiopia 1855-1974*, London (Second Edition).

Nettstedet til den italienske regjeringen:

www.governo.it/GovernoInforma/Dossier/axum/index.html

Artikler og leserinnlegg i diverse italienske aviser og blad.